

EEN KIESKRING VOOR ALLE BELGEN?

Kris Deschouwer

1. Probleemstelling

Het uitgangspunt voor onze wens om na te denken over de Belgische (electorale) politieke instellingen is de vaststelling dat de afwezigheid van federale politieke partijen en de strakke opdeling van de publieke opinie in twee taalgemeenschappen een fundamenteel probleem stelt voor de functionering van de Belgische democratie. Het vinden van legitieme oplossingen voor politieke problemen is erg moeilijk en dus is het voeren van een federaal beleid ook zeer moeilijk. Dat geldt vooral – maar niet alleen – wanneer er communautaire spanningen op de agenda staan. Politici spreken dan enkel aan hun eigen kant van de taalgrens met de kiezers, en dit leidt tot een opbod aan beide kanten. Toch is de enige mogelijke oplossing die van het moeizaam onderhandelende compromis. Dat compromis wordt moeilijker gevonden – of helemaal niet – wanneer in de fase die eraan vooraf gaat iedereen alleen de vanzelfsprekende eigen overwinning gepredikt heeft.

Die nood om onderhandelde oplossingen te vinden is ook de evidente consequentie van de tweepoligheid van het land. Wanneer het spel van de politieke besluitvorming door twee actoren gespeeld wordt, kan alleen door consensus (en dus met wederzijds veto) een oplossing gevonden worden. Ook een onderhandeling over het eventuele einde van het land – een oplossing die vaak wordt gesuggereerd om de institutionele blokkeringen eens en voorgoed uit de wereld te helpen – moet gebeuren binnen hetzelfde institutionele decor waarin compromis en consensus noodzakelijk zijn.

De afwezigheid van federale partijen stelt ook een probleem van democratische legitimiteit. Het gevolg is immers dat er politici zijn – de federale parlementsleden en ministers – die beleid voeren voor het hele land en voor de gehele bevolking, terwijl zij alleen maar electorale verantwoording afleggen aan de leden van één enkele taalgroep. Het regionale niveau is – omdat het door diezelfde partijen bestuurd wordt – ook voortdurend verbonden met het federale niveau (al was het maar omdat bij elke verkiezing – regionaal of federaal – hetzelfde politieke personeel naar de gunst van de kiezers dingt).

Het zoeken naar de onderhandelde oplossingen is een taak die in de praktijk trouwens vervuld wordt door een zeer kleine groep mensen: de kern van de federale regering. Hun bereidheid om de federale regering op het spoor te houden staat garant voor het blijven zoeken naar de noodzakelijke compromissen.

Deze vaststellingen zetten ons ertoe aan op zoek te gaan naar een goede manier om de politieke instellingen bij te sturen zodat: (1) niet alleen centrifugale maar ook centripetale krachten een kans kunnen krijgen; (2) de democratische legitimiteit van het federale bestel kan verhoogd worden door een duidelijker afbakening tussen de regionale en de federale dynamiek en dus door een zichtbaarder afleggen van politieke verantwoording op het juiste niveau. We willen daarbij ook kijken of we van andere federale staten kunnen leren.

2. Andere federale ervaringen

Van de Belgische federatie wordt vaak gezegd dat ze speciaal is, ‘sui generis’. Dat klopt, maar die vaststelling helpt ons weinig vooruit. Alle federale staten zijn immers ‘sui generis’. Ze hebben allemaal een heel specifieke mix van instellingen die alleen maar te begrijpen zijn tegen de achtergrond van de historische ontwikkelingen van die landen. De verschillen tussen federale landen worden trouwens almaar groter.

Wat alle federaties gemeen hebben is een verdeling van bevoegdheden over territoriale deelgebieden, en een aanwezigheid van die deelgebieden in de federale besluitvorming. Federalisme combineert (op soms zeer complexe wijze) zelfbestuur met samen besturen, ‘self rule’ met ‘shared rule’. De wijze waarop die combinatie gebeurt, is precies het punt waarop federale staten van elkaar verschillen. Er is wel één belangrijke constante: in (bijna) alle federale staten is daarbij een centrale rol weggelegd voor de politieke partijen. Dat hoeft niet te verwonderen: politieke partijen zijn in de moderne democratieën de belangrijkste politieke actoren.

De combinatie van self rule en shared rule betekent dat in een federale staat een dubbele dialoog tussen bevolking en bestuur gevoerd wordt: één op het regionale niveau¹ en één op het federale niveau. Een duidelijk onderscheid tussen beide draagt bij tot de duidelijkheid van beide dialogen en dus tot de democratische legitimiteit van zowel het regionale als het federale niveau. Er zijn verschillende institutionele regelingen die kunnen bijdragen tot dat onderscheid. Een eerste is de timing van de verkiezingen. Het op één zelfde dag organiseren van verkiezingen in alle regio’s (of in alle gemeenten) laat toe om een federale optelsom van de resultaten te maken, en degradeert daarom heel sterk het regionale niveau. De regionale verkiezing wordt dan makkelijk een nationale test. Hetzelfde geldt wanneer de regionale en de federale verkiezingen op dezelfde dag gehouden worden.

De kans op de vermenging van de beide niveaus is ook kleiner wanneer het partijlandschap op de twee niveaus verschillend is. In Canada zijn sommige partijen totaal gesplitst, in de zin dat ze aparte organisaties hebben voor het regionale en voor het nationale niveau. Beide partijen hebben eigen leden, een eigen elite en een programma dat alleen maar is toegespitst op het ene niveau waarop ze actief zijn. In Spanje zien we dan weer dat in de diverse regio’s specifieke regionale politieke partijen aanwezig zijn, die bij regionale verkiezingen veel meer stemmen krijgen dan bij nationale verkiezingen.

In Catalonië wordt de socialistische familie vertegenwoordigd door de PSC, die echter in het nationale parlement samen met de PSOE één enkele fractie vormt. In Beieren doet de CSU voor federale verkiezingen hetzelfde met de CDU. Van dergelijke variërende allianties en dus variërende betekenissen van verkiezingen op verschillende niveaus zijn vele voorbeelden te geven. Ze illustreren allemaal hoe federale partijen de federale dynamiek belichamen, en hun regionale afdelingen samen met eventueel regionale partijen de regionale dynamiek gestalte geven.

1. We gebruiken hier de algemene term ‘regio’ om alle verschillende soorten deelstaten met hun verschillende officiële benamingen te beschrijven: staten, kantons, provincies, landen, gemeenschappen, gewesten, regio’s, ... We gebruiken de term ‘federaal’ of ‘nationaal’ om het centrale bestuursniveau te benoemen.

Toch zijn er ook federaties met zwakke federale partijen. Dat is bijvoorbeeld het geval voor de Verenigde Staten (waar de partijen sowieso zwakke organisaties zijn) en voor Zwitserland. Daar zijn de partijen in eerste instantie kantonale partijen, die een relatief losse associatie vormen op het federale niveau. Daar zijn het dus niet de partijen die voor de federale eigenheid zorgen, maar vervullen andere instellingen die rol. In de Verenigde Staten zijn de president en de Supreme Court twee sterke en legitieme federale spelers. De scheiding tussen de wetgevende macht (het Congres) en de president creëert ook een spanning tussen beide instellingen die zich helemaal op het federale niveau afspeelt.

In Zwitserland is het electorale kanaal om de band tussen bevolking en federatie te leggen eerder zwak, met net als in de VS een steeds erg lage opkomst (minder dan 50%) bij de verkiezingen. Zwitserland heeft echter wel een zeer lange geschiedenis achter de rug (weliswaar met diverse interne oorlogen) en beschikt vooral ook over mechanismen van besluitvorming die een aparte dynamiek van het federale niveau mogelijk maken. Daarbij kan – vanwege het grote aantal deelstaten – gebruik gemaakt worden van een meerderheidslogica. Bij gewone referenda is een meerderheid van de kiezers nodig en bij grondwettelijke referenda een meerderheid van de kiezers en een meerderheid van de kantons. Die meerderheden kunnen wisselen al naargelang van het thema dat behandeld wordt, en dat maakt deze federale besluitvormingstechniek zeer legitiem.

We vinden dus in de andere federale staten steeds een duidelijke scheiding en dus een aparte dynamiek voor de twee niveaus van besluitvorming. Die kan door verschillende institutionele elementen tot stand gebracht worden:

- Het in de tijd loskoppelen van de verschillende verkiezingen: de regionale verkiezingen niet samen met federale en alle regionale niet op dezelfde dag.
- Federale politieke partijen waarvan de regionale afdelingen eigen aangepaste keuzen kunnen maken (specifieke regionale campagne, coalitievorming in functie van regionale politieke krachten alleen)
- Mechanismen van besluitvorming waarbij op het federale niveau wel deelname is van de regio's, maar waar de besluitvormingstechniek een eigen federale dynamiek mogelijk maakt.

3. En België?

Wat kunnen we daaruit leren voor de Belgische situatie? Kan één van de bovenstaande institutionele elementen ingevoerd worden? Dat lijkt niet het geval te zijn.

Op het federale niveau besluitvormingsmechanismen introduceren waarbij de regio's betrokken worden maar waarbij finaal toch bij meerderheid van de regio's en van de bevolking kan beslist worden, is in de Belgische context niet mogelijk. Federale besluitvorming vereist immers het wederzijds akkoord van de beide grote taalgemeenschappen. Met slechts twee spelers kan alleen unanimitéit de regel van de besluitvorming zijn. Voor België is die regel trouwens ouder dan de federatie. Reeds in 1970 werd in de Grondwet voorzien dat voortaan op het Belgische niveau het bestaan van twee taalgemeenschappen formeel erkend wordt: elk lid van het parlement behoort tot één van beide taalgroepen. En verder werden diverse regels ingebouwd die bepalen dat beide taalgroepen het met elkaar eens moeten zijn om het land te kunnen besturen: pariteit in de nationale regering die bij consensus beslissingen neemt, dubbele meerderheden voor

institutionele hervormingen, de alarmbelprocedure om de taalminderheid te beschermen. Geen van beide taalgroepen kan zijn wil aan de andere opleggen. Steeds is ook de toestemming van minstens een kwart van de leden van de andere taalgroep nodig.

Dit principe van het samen besturen en dus van wederzijds vetorecht geldt ook in het geval de onderhandeling over het einde van de Belgische instellingen zou gaan. Ook dan zijn er wederzijdse veto's die moeten weggewerkt (d.i. wegonderhandeld) worden. De belangrijkste conclusie voor ons is dat de tweeledigheid van het land – ook al bevatten de instellingen met gewesten en gemeenschappen meer dan twee actoren – van de federale besluitvorming altijd een duidelijke gemeenschappelijke besluitvorming maakt. Een dynamiek die losstaat van de twee taalgemeenschappen is uitgesloten.

Kan er dan iets gebeuren met de timing van de verkiezingen? Ook dat lijkt (voorlopig toch) geen zinvol scenario. De aparte federale en vervolgens regionale verkiezingen van 2003 en 2004 hebben aangetoond in welke mate de afwezigheid van federale partijen er toe leidt dat beide verkiezingen geen eigen logica hebben. Alle verkiezingen zijn dezelfde, en dus hebben noch de regio's noch de federatie een eigen electorale dynamiek. Het inzetten van hetzelfde politieke personeel voor beide verkiezingen illustreert dat ten volle. Er is dus meer nodig dan een aparte datum om een aparte regionale en federale electorale dynamiek te creëren.

Federale politieke partijen zijn er niet in België, en er is geen enkele reden om aan te nemen dat die er op korte termijn wel zouden zijn. De splitsing van de traditionele partijen was geen toevallig accident de parcours, maar de consequentie van diepe interne verdeeldheden. De afwezigheid van federale partijen is dus een gegeven dat niet zomaar gewijzigd kan worden.

Geen van de drie traditionele mechanismen waarmee in andere federaties de combinatie van self rule en shared rule democratisch ingevuld wordt, zijn in België mogelijk. Er moet dus creatief gezocht worden naar andere mechanismen die – gegeven de afwezigheid van de andere – toch een effect kunnen hebben. Dat effect moet zijn: een democratische dialoog voor de regionale politiek enerzijds, en een democratische dialoog voor de federale politiek anderzijds.

Dit brengt ons ertoe op zoek te gaan naar mechanismen die het electorale kanaal gebruiken. De wijze waarop verkiezingen georganiseerd worden hebben in elk geval een aantal effecten op partijen, politici en kiezers. Hoge drempels zetten aan tot electorale allianties, kieskringen met slechts één zetel benadrukken naast de partijpolitieke ook de territoriale vertegenwoordiging, open lijsten (met mogelijkheid tot het uitbrengen van naamstemmen) maken politici onafhankelijker van hun partij en dus ook minder voorspelbaar, enzovoort.

Er zijn in de politiekwetenschappelijke literatuur twee grote scholen die wijzen op de mogelijkheden van kiessystemen en op vormen van electorale vertegenwoordiging als techniek om in verdeelde samenlevingen (etnisch, cultureel) de middelpuntvliedende krachten te temperen. De ene is die van Arend Lijphart, de andere die van Donald Horowitz.

Lijphart verdedigt het idee dat sociale groepen best vertegenwoordigd worden door hun eigen elites. Zij hebben dan de taak en de verantwoordelijkheid om op het niveau van de elites de bruggen te bouwen tussen de sociale groepen. Dit systeem combineert dus enerzijds een duidelijke scheiding tussen de groepen in de samenleving en anderzijds een elite – eigen elites van de diverse groepen – die zorgt voor de dialoog. Dat is de klassieke techniek van de verzuilde samenlevingen en van de pacificatiedemocratie, zoals die ontwikkeld werd in Oostenrijk, Nederland en ook in België. Deze samenlevingen zijn diep verdeeld ('gesegmenteerd') maar

behouden toch hun politieke (democratische) stabiliteit omdat de elites blijk geven van ‘prudent leadership’, van de bereidheid om met elkaar te praten, ook al praten ze elk alleen maar met hun eigen kiezers, met hun eigen maatschappelijk segment.

Deze logica vinden we ook terug in de Belgische federatie. Politieke vertegenwoordigers zijn steeds identificeerbaar als behorend tot één van beide grote taalgemeenschappen. Die identificatie werd formeel ingevoerd met de nieuwe grondwet van 1970 (taalgroepen in Kamer en Senaat) en werd vervolgens ook gebruikt voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement sinds 1979 en voor de verkiezing van de leden van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement sinds 1989.

De Belgische federatie is dus zeer pacificatiedemocratisch, maar toch verschilt die van de klassieke pacificatiedemocratie. Een heel belangrijk verschil is het feit dat de segmenten – de taalgroepen – niet door één enkele partij vertegenwoordigd worden (zoals de zuilen in de klassieke pacificatie), maar door verschillende. En tussen die partijen is er uiteraard competitie. Sommige besturen en andere voeren oppositie. Zij die besturen zoeken naar compromissen en bouwen dus de bruggen met de andere gemeenschap, terwijl de oppositiepartijen (dat is ook hun rol in een democratie) die houding bekritisieren en schande spreken van de bestuurders die zich telkens weer laten ringeloren door de strategisch veel sterkere Vlamingen of Franstaligen. Terwijl een goed functionerende pacificatiedemocratie nood heeft aan politieke elites die in hun eigen segment een groot vertrouwen genieten, heeft de Belgische pacificatiedemocratische federatie politieke elites die voortdurend vanuit hun eigen gemeenschap bekritiseerd worden voor hun matigende rol. In een dergelijke dynamiek is het ‘zuivere’ discours de meest voor de hand liggende keuze: het discours dat consequent de eigen gemeenschap verdedigt, en niet een discours dat de federatie verdedigt en dus de nood aan matiging en compromisvorming.

En toch heeft dit systeem tot nog toe gefunctioneerd. Steeds opnieuw werden de bruggen gebouwd. Telkens weer werden – soms onwaarschijnlijke – compromissen gevonden. Het einde van het regime werd al vaak aangekondigd, meestal aan de vooravond het volgende grote akkoord. Maar die akkoorden werden wel gevonden in een unitaire context. De opeenvolgende hervormingen van de staat werden steeds onderhandeld en uitgevoerd door de nationale regering. Omdat die het enige forum van besluitvorming was, en door de grondwettelijke pariteit verplicht was om een compromis te vinden op straffe van het beëindigen van het leven van de regering en dus van alle andere beleidsdaden, was de druk steeds zeer hoog om toch met een (meestal zeer complexe) onderhandelde oplossing uit de crisis te komen. Het is op die manier dat de nieuwe Belgische staat met gewesten en gemeenschappen (een essentieel ingrediënt van het complexe compromis) tot stand kwam, en dat ruime bevoegdheden aan de samenstellende delen van de federatie overgedragen werden. Belangrijk sluitstuk ervan was de rechtstreekse verkiezing van de gewestelijke parlementen, al bleef door de verkiezing op dezelfde dag als het federale parlement de eigen dynamiek van die verkiezing tot 2004 achterwege. Het vormen van grotendeels congruente coalities – dezelfde partijen die besturen of oppositie voeren op alle niveaus – behield trouwens de oude unitaire logica, met het kernkabinet als sluitstuk van de besluitvorming.

Vandaag bevinden we ons in een nieuwe situatie. De federale regering is niet meer het enige forum voor onderhandeling en besluitvorming. Door de verschillende samenstelling van de coalities op federaal en regionaal niveau krijgt het overleg *tussen* regeringen een veel belangrijker plaats. Maar in dat forum is er geen verplichting om te slagen. Na een mislukte onderhandeling gaan de verschillende regeringen – weliswaar gefrustreerd – weer huiswaarts en kunnen ze niet anders dan binnen hun eigen beleidsdomeinen over te gaan tot de orde van de dag. België bevindt

zich vandaag veel meer in het Canadese scenario, waar al veertig jaar over staats Hervormingen gepraat wordt, maar geen enkele onderhandeling (tussen de regeringen van de deelstaten) finaal tot een hervorming geleid heeft.

Toch is dat nieuwe Belgische federale kader de context waarin wij moeten redeneren. Niet het 'Belgique à papa' draagt onze belangstelling weg, maar het democratisch functioneren van deze nieuwe federatie. De toekomst van de federatie interesseert ons, niet het unitaire verleden (dat overigens niet bijzonder glorieus was).

Een ander nadeel van het systeem Lijphart en dus van de strak langs taalgroepen gesegmenteerde federatie is ook de voortdurende versterking van de identitaire verschillen. De lijnen die de bevolking in segmenten snijden worden steeds belangrijker, en de verschillen worden ge-officialiseerd, ge-institutionaliseerd, ge-essentialiseerd. Dat is natuurlijk ook normaal wanneer in een federale of gedecentraliseerde staat de autonomie op een duidelijke identiteit gebaseerd wordt (zoals ook in Schotland, in Catalonië, in Baskenland, ...). Al geldt ook wel dat voor die andere regio's de identiteit die politiek vertegenwoordigd wordt niet alleen de regionale identiteit is, vanwege de aanwezigheid van politieke partijen die de grenzen tussen de regio's overstijgen.

De tweede school die meent dat de organisatie van de electorale vertegenwoordiging een bijdrage kan leveren tot het besturen van een verdeelde samenleving, is zoals gezegd die van Horowitz. Hier wordt echter een andere logica verdedigd. Horowitz en de zijnen denken eerder aan electorale mechanismen die de politieke elites van een bepaald cultureel segment verplichten om ook stemmen te halen bij de leden van de andere segmenten. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren door de verkiezing te koppelen aan de verplichting om in elk segment of in een aantal segmenten een minimaal aantal stemmen te behalen. Er kan ook aan de kiezers gevraagd worden om een deel van de elite van een ander segment te verkiezen.

Het is in deze richting dat wij willen denken voor de toekomst van de Belgische federatie. Wij stellen voor om voor de verkiezing van het federale parlement niet alleen provinciale kieskringen te hanteren maar ook een federale kieskring. Een aantal zetel zou dan verdeeld worden in een kieskring die het hele Belgische grondgebied bestrijkt. Vlaamse en Franstalige partijen kunnen dan – apart of als zij dat zelf wensen in onderlinge samenwerking – voor de zetels van die federale kieskring politici naar voor schuiven die niet alleen bij de eigen taalgroep wensen te scoren, maar ook aan de andere kant van de taalgrens. Op die manier kan een dialoog ontstaan tussen alvast een deel van de federale politici en de gehele bevolking van de federatie.

Dit voorstel staat nogal haaks op wat gebruikelijk is (geworden) in de Belgische politieke vertegenwoordiging. Het stelt inderdaad de regel in vraag dat leden van een taalgemeenschap alleen maar kunnen vertegenwoordigd worden door iemand die tot dezelfde gemeenschap behoort. Dat principe doorbreken maakt het echter mogelijk om een aantal doelstellingen te bereiken.

- Bij federale verkiezingen – ook al vallen ze in de tijd samen met regionale verkiezingen – is er altijd een specifiek federaal ingrediënt.
- Er zijn meer politici dan vandaag die het federale niveau verdedigen. Omdat in een tweeledig land als België het federale niveau vaak het niveau van het compromis is, kunnen akkoorden op het federale niveau makkelijker bereikt worden.

- In het communautaire debat zijn er dan niet alleen politici die binnen hun eigen taalgroep aan het debat deelnemen, maar ook politici die hun standpunt verdedigen bij de kiezers van de andere taalgroep.
- Bij afwezigheid van federale politieke partijen ontstaat er toch een manier om de Belgische bevolking in dialoog te laten treden met de volksvertegenwoordigers op het federale niveau.

Met andere woorden: een federale kieskring zou een bijdrage kunnen leveren tot een grotere efficiëntie van de besluitvorming op het federale niveau, tot een duidelijker opdeling tussen het federale en het regionale niveau en dus tot meer reële autonomie voor allebei, én tot een betere democratische vertegenwoordiging op het federale niveau.

4. Conclusie

Dit zijn onze uitgangspunten. Op basis daarvan willen we nadenken over de manier waarop de Belgische federatie beter en democratischer zou kunnen functioneren. Vele vragen kunnen gesteld worden, en we willen ze ook – in debat met al wie er belangstelling voor heeft – allemaal ten gronde bekijken:

- Is de bovenstaande analyse correct? Is er wel degelijk een probleem van bestuurskracht en van democratische legitimiteit?
- Is dat probleem onherroepelijk of is het mogelijk er iets aan te doen door de politieke instellingen te wijzigen?
- Is het electoraal kanaal daarvoor het beste? Kiessystemen sorteren duidelijk effecten, maar wijzigingen ervan kunnen dan ook grote weerstanden oproepen. In een competitieve democratie redeneren partijen altijd met een rekenmachine in de hand. Het status quo is dan misschien beter dan een onzekere toekomst.
- Is een forse ingreep nodig of eerder een kleine dosis, een eerste aanzet om de nieuwe logica met een aparte regionale en federale dynamiek langzaam aan te leren?
- En welke zijn de technische en praktische vragen die rijzen wanneer we een voorstel voor een federale kieskring in detail proberen uit te werken?

5. Nuttige literatuur

- DESCHOUWER K. (2002), Falling apart together. The changing nature of Belgian consociationalism, 1961-2000, in J. Steiner & T. Ertman (ed), *Consociationalism and corporatism in Western Europe. Still the Politics of Accommodation?*, Special issue of Acta Politica, vol 37, p. 68-85
- DESCHOUWER, Kris & JANS, Theo. 1998. "'Je moe nie huil nie, Je moe nie tereur nie' — Electoral Systems and their Effects in Divided Societies", in *Institutional Development in Divided Societies* (B de Villiers, F. Delmartino & A. Alen eds.), Pretoria: HSRC, 1998, 161-202.
- HOROWITZ, Donald L. 1993. "Democracy in Divided Societies", *Journal of Democracy* 4 (4), 18-38.
- HOROWITZ, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985
- HOROWITZ, D. (2000), Constitutional design: an oxymoron?, in I. Shapiro & S. Macedo (eds), *Designing Democratic Institutions*. Nomos 41, New York: NYU Press, 2000

- HOROWITZ, D. (2000), Provisional pessimism: a reply to Van Parijs, in I. Shapiro & S. Macedo (eds), *Designing Democratic Institutions*. Nomos 41, New York: NYU Press, 2000
- HUYSE L. (1971), *Pacificatie, passiviteit en verzuiling in de Belgische politiek*, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen
- JANS, M.T. (2001), Leveled domestic politics. Comparing institutional reform and ethnonational conflicts in Canada and Belgium (1960-1989). *Res Publica*, vol. XLIII, nr. 1, pp. 37-58.
- LIJPHART A. (1969), Consociational democracy, *World Politics*, vol 21, no 2, p. 207-225
- LIJPHART A. (ed) (1981) *Conflict and coexistence in Belgium. The dynamics of a culturally divided society*, University of California, Berkeley
- PILET, Jean-Benoit. "The Adaptation of the Electoral System to the Ethno-linguistic Evolution of Belgian Consociationalism, in *Ethnopolitics* 4(4), 397-411.
- VAN PARIJS, P. (2000), Power-sharing versus border-crossing in ethnically divided societies / Philippe Van Parijs, in I. Shapiro & S. Macedo (eds), *Designing Democratic Institutions*. Nomos 41, New York: NYU Press, 2000